

Tudománytörténeti (ön)vallomás

Kedves Árpád! Amióta 70. születésnapjának számomra szinte hihetetlen közeledéséről hírt kaptam, gondolataim szinte naponként visszatérően Debrecenben járnak, ami azért egyébként ekkora sűrűséggel nemigen szokott előfordulni velem.

Mivel köszöntsem, mivel is köszöntsem én ezt a Sebestyén Árpádot, akit immáron fél évszázada, első éves egyetemista kora óta ismerek (meg — mit tagadjam — kedvelek is), és akinek betűivel, értelmezéseivel az Új magyar tájszótár céduláin ma is szinte naponta találkozom. Hát persze, erről kell írnom neki, született meg bennem igen hamar a gondolat; hiszen kettőnk egymásétól távol zajló életében ritka személyes találkozásainkon kívül ez az egyetlen maradandó és össze nem törhető kapocs, amely bennünket összeköt. Mert hát a kezdeteknél mindketten ott voltunk, magam mint friss diplomás, nagyon is kezdő kutatójelölt, ő mint a cédulázásra kiszemelt, nyelvészeti érdeklődésű és kiváló előrehaladást mutató hallgatók egyike. Ez az időszak és ez a kezdet, meg az a közösség, amely mindennek színtere volt, egyikünk számára sem igen felejtendő.

* * *

Annál kevésbé, mert 1950-et írtunk akkor, Papp Lászlót alig néhány hónapja ragadta el közülünk egy irgalmatlan koncepció, s mi néhányan nyomott hangulatban hallgattuk Bárczi tanár úr terveit a Szinnyei József Magyar tájszótárát folytatni kívánó Új magyar tájszótárról. A vezető magyar nyelvészek az elkészítendő szintézisek közé, az Értelmező szótár, az akadémiai leíró nyelvtan, A magyar nyelvjárások atlasza, az etimológiai szótár mellé ezt is felvették — mondotta —, ő pedig el is vállalná az anyaggyűjtés megindítását, de csak akkor, ha ezt mi is szívesen csinálnánk. Mivelhogy demokrata volt ő a javából, anélkül, hogy ezt szóban akár csak egyszer is hangoztatta volna. Mi pedig, édes Istenem, mire ne vállalkoztunk volna mi abban a helyzetben, ha ő kér rá bennünket? Hát még így, hogy a felkérést egyrészt nagyon megtisztelőnek, másrészt szakmailag is rendkívül vonzónak találtuk; hiszen tanulmányaink során Szinnyei tájszótárát mindig csak dicsérni hallottuk. Vállaltuk tehát, persze hogy vállaltuk a munkát, mégpedig őszinte és boldog lelkesedéssel.

Ó az az első két év ott Debrecenben, azok az ádáz viták a *közszó* és a *tájszó* mibenléte körül, a források válogatásának izgalmai, a cédulázás technikájának előre még csak nem is sejthető buktatói! Valódi kutatói műhelyt alkottunk mi ott, inkább tanulatlan, mint tanult fiatalok, egyre növekvő számban csoportosulva tudós tanárunk körül, aki sokszor maga is csak alapos megfontolás után tudott rendet vágni reazúdírtott kérdéseink, problémáink tömegében.

1952 őszén a Bárczi-tanszék a pesti egyetemre helyeződött át, ez azonban korántsem jelentette azt, hogy az Új magyar tájszótár munkálatai Debrecenben abbamaradtak volna. Maga Bárczi Géza ragaszkodott hozzá leginkább, hogy az anyaggyűjtés itt is folytatódjék; úgyhogy ettől kezdve három csoportban folyt ez a munka: Debrecenben Sebestyén Árpádnak, a Bárczi-tanszéken P. Hidvégi Andreának és E. Abaffy Erzsébetnek, az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében pedig Keresztes Kálmánnak a vezetésével; s ez a helyzet egészen az adott munkafázis befejezéséig, több mint tíz éven át — a pesti csoportok élén bekövetkezett egy-két személyi változástól eltekintve — így is maradt. Magától értetődik tehát, hogy a hatvanas évekig feldolgozott 2400 nyomtatott és kéziratos forrásból nyert, több mint 600 ezer adatnak igen jelentős hányada éppen a debreceni egyetem magyar nyelvtudományi tanszékén készült, amelynek tulajdonképpen Bárczi Géza távozásakor már gyakorlott anyaggyűjtő gárdája volt. Jól árulkodnak erről céduláinkon a debreceni kollégákra utaló monogramok, az S. Á. (Sebestyén Árpád) mellett talán a leggyakrabban az Ny. I. (Nyirkos István) meg a J. L. (Jakab László); de rajtuk kívül még sok más kollégáé is, akik munkájukkal szótárunk alapját megvetették. Bizony, nélkülük nem lapozgathatnánk a szótár első három kötetét, nem lenne nyomdakész az N–R és teljes egészében megírt, jelentős százalékában már meg is szerkesztett az S–Zs betűs anyag.

És nem kellene szinte naponta háritanunk a joggal türelmetlen, sőt, a debreceniek részéről — nagyon is (meg)érthető módon — egyenesen számon kérő kérdést: miért nincs még mindig kész? Mikor fog már végre teljes egészében megjelenni?

Nos, ez az írásmű éppen erre próbál minél szűkszavúbban magyarázatot adni. Igaza volt Papp Lászlónak, amikor egyszer azt mondta nekem: tudománytörténet azért nehéz, sőt olykor lehetetlen írni, mert az eseményeket, illetőleg azoknak indítékait és hátterét a maguk valóságában csak a résztvevők és kortársaik ismerik, ismerték. Vagy még azok sem mindig, tenném én hozzá kicsit keserűen. Mert ki tudja már azt, hogy amikor hatéves leíró nyelvtani munkálkodásom után, 1959-ben feletteseim a tájszótárhoz munkálatvezetőként beosztottak, mivel is kellett szembenéznem. Az anyaggyűjtés még javában folyt, a cédulák forrásonként összekötve várakoztak a betűrendbe szedésre. Éppen három esztendő telt el, mire a feldolgozandó források listáját véglegesíteni, az anyaggyűjtést lezárni, az összegyűjtött anyagot rendezni és archivális használatra alkalmassá tenni lehe-

tett. Közben, persze, azért érdemben is ismerkedni kellett vele, hiszen el kellett készíteni a szerkesztési szabályzatot.

Ez az „ismerkedés” azután a súlyos tapasztalattal járt, hogy a szócikkírás nem kezdhető meg addig, amíg a több mint 600 ezer cédula *mindegyikét* kézbe nem vesszük, a megfelelő címszók alá be nem soroljuk, és a megtalálhatóságukat biztosító hangalaki és frazeológiai utalókat el nem készítjük. Ki tudja már azt, hogy ez a felismerés az *előszerkesztés* 6 évig tartó nagyon nehéz, mert az egész majdani szótár szakmai színvonalát meghatározó munkáját jelentette, amelyet már nem egyszemélyes „munkaközösségként”, hanem S. Meggyes Klára és Kovács Teréz közreműködésével végezhettem.

És lám, a munka megindulása óta már *közel 20 esztendő* telt el, mire 1969-ben az első szócikkeket — az időközben pályakezdőként hozzánk került Hosszú Ferencsel kiegészülve — leírhattuk. És hát, persze, az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a lexikográfiában akkor még magam is kezdő voltam, az Értelmező szótár alapján autodidakta módon próbáltam „megtanulni”, hogyan is kell egy egészen másfajta szótárt írni; majd „vak vezet világtalant” módjára a még nálam is tapasztalatlanabb két-három fiataalt ugyanerre megtanítani.

Lehet-e hát csodálkozni azon, hogy az első, A–D kötet megjelenéséig, 1979 végig *újabb 10 év telt el*, s az anyagot csak alig vagy egyáltalában nem ismerők köréből röviddel a kötet elkészülte előtt már jelentkeztek az első hangok, amelyek időbeli elhúzódnása miatt a munkálat leállítását javasolták.

Az első kötetnek sokak számára váratlanul széles körű sikere azonban — szerencsére — ezeket az aggodalmakat elsöpörte, sőt a második kötet készítésének lendületet adott. Köpeczi Béla, az Akadémia akkori társadalomtudományi főtítkárhelyettese jelentős támogatást szerzett a munkaközösség számára, így az E–J kötet már több, bár kezdő, de jól képzett és kedvvel dolgozó munkatárssal készülhetett.

A következő néhány év azután fényesen igazolta azt a korábbi állítást, hogy a munka előrehaladásának üteme teljes mértékben a munkaerő-ellátottság függvénye, ami különben aligha lehet meglepő. Így tehát a második, E–J kötet 1984-ben készen állt, hogy aztán nyomdakész kézírata *teljes 4 esztendeig* érintetlenül várákazzék az akkoriban Magyarországon kialakult általános könyvkiadási válságtól nagyon is érintett Akadémiai Kiadóban, míg *végre 1988-ban* megjelenhetett.

Nem kívánom senkinek azt a léleknyomorító állapotot, amelyben a jobbra szerződéses, teljesen bizonytalan egzisztenciájú, s éppen ezért sűrűn változó munkatársakból álló munkaközösséggel a harmadik kötetet közben rendületlenül írtuk, nagy igyekezettel hessegetve fejünkéből a kilátástalanság kínzó gondolatait. De jó szerencse, hogy néhányan a szótár ügyét mégsem adtuk fel, mert a harmadik, K–M kötet a Klaniczay Tibor által alapított „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” című program támogatási kereté-

nek maradékából szinte váratlanul 1992-ben megjelent. Mintha az akkor már sajnálatosan hamar eltávozott alapító, amint ezt életében tette, halála után is segíteni akart volna nekünk az Új magyar tájszótár megvalósításában.

S ekkor, a munka *negyvenkettedik évében*, három megjelent kötettel a hátunk mögött, amikor már azt hittük, hogy sínen vagyunk, újfajta, de a korábbiaknál tán még súlyosabb és alig-alig legyőzhető nehézségek jöttek. A piacgazdaság megváltoztatta a kutatásfinanszírozás módját, beköszöntött „a pályázatok kora”, s a támogatások megszerzésének időrabló eljárásai vészesen kezdték akadályozni a szakmai, esetünkben a szótári munkát. Most már nemcsak írni és szerkeszteni kellett a szótárt, hanem menedzselni is, ami már csak életkorom miatt is rendkívül terhes volt számomra.

És hát egyre érezhetőbbé vált a nyelvtudomány arculatának megváltozása is. A Nyelvtudományi Intézet is új, más típusú feladatok előtt állt, érthető, ha egyre erősödött velünk szemben a kíváncsi, hogy a Tájszótárt mielőbb fejezzük be.

No igen, nálam jobban senki sem vágyott erre, de hogyan? Ugyan hogyan, amikor munkatársaim szerződtetését sokszor már csak egy-két hónapra tudtuk előre biztosítani, s magam csodálkoztam a legjobban, hogy akad még egyáltalán ember, aki ilyen körülmények között kitart a munkálat mellett.

Végül is 1994 végén, már igazán a teljes leállás küszöbén Kutatásfinanszírozás — alulnézetből. Az Új magyar tájszótár a szakadék szélén címmel megfogalmaztam segélykiáltásunkat, amely a Magyar Tudomány szerkesztőinek segítőkészsége folytán igen hamar meg is jelent (1995/5: 585–9). Ennek egy napilapba szánt, de végül csak a Vigyázó, mit mondasz az éjszakáról? című könyvben megjelent (140–2) változatában elmondottam, hogy alapos és igen szerény számítások alapján úgy tűnik: ha 5 munkatársunk 3 és fél évi foglalkoztatására 15 millió forint támogatást kapnánk, 1998 végére el tudnánk készíteni az Új magyar tájszótár még hátralevő részét.

Nagyfokú hálátlanság lenne részemről, ha nem hangsúlyoznám: mekkora segítséget kaptunk mind az Akadémiától és a különféle tudományos kutatási alapokból, mind a Nyelvtudományi Intézettől. Csak az a baj, hogy a lehetőségek korlátozott volta miatt ezek a megjelölt szükségleteknek mindig mélyen alatta maradtak, s azoknak legfeljebb a felét, harmadát vagy ennél is kisebb részét fedezték. Ezt azonban már csak kevesen tudták, a tudományos közvélemény csak az 1998-as befejezés ígérését meg a tekintélyes összegű támogatásokat tartotta számon; az, hogy az ígért teljesíthetőségének pontosan meghatározott feltételei nem valósultak meg, el sem igen jutott hozzá; vagy ha netán eljutott is, tudatosulni semmi esetre sem tudatosult benne.

Magam pedig csak azt éreztem, hogy nyugodt lelkiismerettel mondhatom: munkaközösségünk az adott időszakban a kapott összegnek megfelelő részt szótárunkból mindig maradéktalanul elkészítette. Továbbá azt, hogy sem az Akadémia, sem a Nyelvtudományi Intézet türelmével nem kívánok visszaélni.

Nem magyarázkodom, nem jövök elő újabb évszámmal, és nem folyamodom újabb támogatásért.

És akkor most? Hogyan tovább? Mert hogy valamiféle *tovább*-nak mindenféleképpen kell lennie, afelől egy percre sem volt kétségem.

Ez év tavaszán felvettem az Akadémiai Kiadónak, hogy mivel a még meg nem jelent kb. 240 szerzői ív úgysem igen férne egy kötetbe, ennek kb. felét kivető, nyomdakész N–R részét adja ki negyedik kötetként. Nem csináltam titkot abból sem, hogy ha két-három volt munkatársam alkalmi megbízásokkal való foglalkoztatását finanszírozná, ezt rövidesen követhetné az ötödik, S–Zs betűs anyagrészt magában foglaló zárókötet. Három hónapos számolgotás után azt a választ kaptam, hogy a negyedik kötet kiadására a közeljövőben csak akkor tudnak vállalkozni, ha 2 millió forint (!) támogatást szerzek. Már tudniillik én, a jelenleg holland többségi tulajdonban levő Akadémiai Kiadó számára.

No, ez a válasz engem egy újfajta elhatározáshoz vezetett; ahhoz tudniillik, hogy a továbbiakban mással, mint a *szerkesztés munkájával* nem foglalkozom. *A kéziratnak kell elkészülnie*, ezt érzem szilárd meggyőződéssel, s minden egyéb csak azután következhet.

Év eleje óta már néhány volt munkatársam önzetlen segítségével az S betűs anyagot szerkesztjük, s ha új munkakörük hagy még nekik némi időt, a 2000. év közepén, éppen a munkálat megindításának 50. évfordulója táján már nem is az N–R, hanem az N–S kötet megjelentetéséről beszélhetnénk.

Ötven év! Istenem, milyen hosszú-hosszú idő! De még mindig kevesebb, mint az a hatvan, amennyi alatt a Magyar Nemzet szerint (1998. július 21.) a svájciak nyelvatlaszukat több mint egy tucat nyelvtudós munkájával nyolc kötetben elkészítették. Úgy látszik, ők nem aggodalmaskodtak a munkálat „elhúzó-dása” miatt, hanem tudták, hogy minden tudományos munkának meg kell adni a természetének, jellegének megfelelő időt, erőt, felkészültséget, mert különben kár minden percért és minden fillérért, amelyet reáfordítunk. Ők is tudták, úgy látszik, amire valamikor engem Tompa József tanított; hogy tudniillik egy tudományos mű megítélésekor nagyon sokféle kérdést szoktak feltenni: milyen a tárgyválasztása, a módszere, meggyőzőek-e állításai stb. Csak azt nem kérdezik soha, hogy „mennyi idő alatt készült el”? Ez ugyanis legfeljebb a szerző szempontjából lehet esetleg fontos, de az eredmény tekintetében tökéletesen közömbös.

Hátravan még azonban az a nem mellőzhető kérdés: ha az N–S kötet befejezése megoldhatóan látszik is, mi lesz az Sz–Zs kötettel? Kétségtelen, hogy ez valóban komoly gondot okozhat. Mert igaz ugyan, hogy ennek nem jelentéktelen hányada már nemcsak megírt, hanem meg is szerkesztett, sőt lektorált állapotban van, ahhoz, hogy a kézirat teljes egészében nyomdakész legyen, még igen sokat kell(ene) rajta dolgozni.

Itt már másra, mint egy — éppen az N–S kötet megjelenése nyomán beálló — váratlan és kedvező fordulatra nemigen számíthatunk. Ez a munkálat annyiszor került már a teljes reménytelenség küszöbére, hogy elsorolni is sok lenne. És mindig akadt valaki, mindig közbejött valami, aki vagy ami továbblendítette a megvalósulás felé. Egyszerűen elképzelhetetlennek tartom, hogy a magyar tudományosság ne akadályozná meg nyelvjárási szókinszünk e gazdag tárházának torzóban maradását. Amelynek készítését évtizedeken át anyagilag és erkölcsileg oly hathatósan támogatta. És amelynek már megjelent kötetei a hazai nyelvészeti és néprajzi kutatásoknak elismert munkaeszközeivé váltak.

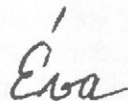
Magam nem ígérhetek mást, mint hogy amíg erőm engedi, nem hagyom el az Új magyar tájszótárt. Hétköznap és ünnepnap, szinte szünet nélkül rajta dolgozom. Nulla dies sine linea. Hogy mindennap, legalább egy lépéssel előbbre juszak. És nem tudok belefáradni, nem tudom megunni. Mert ma is napról napra új gyönyörűségeivel boldogít ez az értelmi és érzelmi kincsekben oly gazdag nyelvi anyag. Mert ugyanannyit árul el nekem az emberről, mint valamilyen, páráját ritkító műalkotás. Az emberről, amely a világon a legjobban érdekel.

* * *

Árpád, kedves Árpád, hát íme, rendhagyó köszöntésemnek végére értem. Beszámoltam Magának arról, mi is történt azóta azzal a nagy munkával, amelybe 1950-ben olyan jó reménységgel több kollégánk társaságában együtt belevágtunk, amelyben személy szerint Magának is oly sok évi munkája fekszik. És amely — sokunk bánatára, de a fentiek alapján talán a korábbiaknál valamivel érthetőbb okokból — mind a mai napig nem készült el.

Azóta Maga már a nyelvtudomány más vizein evez, elérve sok szép eredményt mind az oktatásban, mind a kutatásban, de még a sokunk munkáját meghatározó tudománypolitikában is. És ez a tisztos pálya — hiába a hihetetlennek tűnő hetvenedik év — még ma is nyitva áll, új feladatokkal várja Magát. Őszinte szívvel, a régi, igaz barátsággal kívánom, hogy ezeket még nagyon sokáig erőben, egészségben, lelki békében maradéktalanul betölthesse.

Mátraháza, 1999. június 12.

(B. Lőrinczy Éva)